

FÖLDRAJZI NEVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ TIPOLOGIAI VIZSGÁLATA

Írta: INCZEFI GÉZA

A tipológia a típusok tana, amely az egyedekben fellelhető közös vonásokat kutatja, és ezek alapján rendszerbe foglalja. A tipikus feltárása útján az összetartozó egyedek összességének jellemzése válik lehetővé. A földrajzinév-kutatásban valamely területi egység névadásának jellemzését végezhetjük el a tipológia segítségével. Azonban önként adódik annak a lehetősége is, hogy ilyen módon több egység névállományát egybevetve a névadás különbségeit megismerjük. Két vagy több területi egység típusainak összehasonlítása által a névadás területi különbségeit tárjuk fel, az élő és történeti névállomány egybevetése által pedig a típusokban az idő folyamán beállott változások tűnnek elő. E dolgozatot kísérletnek szántam arra, hogy a névadás időbeli és térbeli különbségeit a föld megnevezésében az összehasonlító tipológia segítségével szerényebb keretek között bemutassam.

Valamely területi egység névállománya általában a heterogenitás, a sokrétűség jellemző, amely abból adódik, hogy a határnevek se mind új keletűek, közülük egyesek nagyon régi időből vagy csak a közelebbi múltból megrekedhetnek a névállományban. Emellett azonban a nevek keletkezésének folyamata állandó, újak is mindig keletkeznek a kihalók mellett [1]. Minden kornak megvannak a maga névtípusai, de ezek megterhelése is változik az idők folyamán. A típusok megterhelésében beállott változás leginkább annak a következménye, hogy a régi korok társadalmi vagy természeti változásait nem mindig követi nyomon a velük összefüggő névtípusok teljes kihalása. Legtöbbször fogalmi tartalmuk elavulásával szoros összefüggésben számuk megfogyatkozik, de néhány továbbra is fennmarad, tehát megterhelésük nagymértékben csökken. Ez leginkább a határnevekre érvényes, amelyek a köznevekkel szorosabb kapcsolatban vannak. Az előbbire jó példaként említhetem a víznevek nagyarányú pusztulását az Alföldön a folyók szabályozása után, de néhány belőlük a régi vízi világ emlékeként ma is él. Emellett azonban a különböző korok névdivatjának fennmaradt emlékei is fokozzák a sokrétűséget. Mindebből következik, hogy a hosszú időt megért települések határainak névállománya több kor névtípusait tartalmazza, ezzel szemben a rövid életű, nemrég települt faluk környékének névanyaga majdnem egy kor névtípusaiból tevődik össze. Ezt az egyrétűséget csupán néhány analógiás eredetű, a környék névállományában vagy a lakosság emlékezetében megmaradt neveken alapuló alkotás bonthatja meg, amelyek azonban csak csekély a jelentősége azon a vidéken, és nem szünteti meg az egyneműséget. Erre példaként említhetem egy újonnan települt község névállományát és egy régiét. Szeged környékén Sándorfalva község neveit találtam ilyen egyrétűnek, Makó vidékének névanyagát viszont a sokrétűség példaként mutattam be [2].

A földrajzi nevek nemcsak időben, hanem térben is eltérést mutatnak. Ha a nyelvtérlet különböző vidékeiről szóló gyűjteményeket összehasonlítjuk, akkor

a névtípusokban levő különbségeket már első olvasásra észlelhetjük. Természetesen részletes adatvizsgálat nélkül is gondolhatunk arra, hogy az eltérések az egyes vidékek nyelvi (különösen szókincsbeli) különbségeivel, az eltérő gazdasági és természeti viszonyokkal, az emberi munka sokféleségével magyarázhatók, mégsem tartom fölöslegesnek megbízható adattárak alapján a részletekre is kiterjedő efféle vizsgálatot, mert így a különbségek és egyezések részleteit is megismerhetjük. A különbségek és egyezések pontos mibenlétének és okainak feltárása nagyon fontos a névtudomány számára, hiszen ilyen módon egy későbbi regionális névatlasz készítésének módjait és lehetőségeit tanulmányozhatjuk.

E vizsgálatot a névstatisztika módszerével végezzük, és ilyenformán olyan megbízható adatokhoz jutunk, amelyek összehasonlításra alkalmasak, és az időben és térben meglévő különbségeket számszerűen feltárják.

A névtípusok idő- és térbeli különbségeinek szélesebb körben való vizsgálata a névtudomány földrajzi neiveivel foglalkozó ágának legfőbb célja és feladata. Ez azonban csak akkor válik lehetővé, ha ismerjük a magyar névállományt, vagyis a neveket már összegyűjtöttük. Addig is azonban kísérletként az eddigi gyűjtemények alapján összehasonlító tipológiai vizsgálatot végezhetünk két vidék szinkron névanyagán, továbbá egy vidék élő és történeti neveinek egybevetése útján a típusok fejlődésének vizsgálata céljából.

Az összehasonlító típusvizsgálat menete abból áll, hogy a típusok statisztikai számbavételével azonos rendszerbe foglaljuk a névanyagot, hogy az eltérő típusokat, valamint az egyezők megterhelésbeli különbségeit kimutassuk.

A típusok fejlődésében erőteljes uniformizálódás észlelhető ma azáltal, hogy a telekkönyvben számontartott neveket a semleges *dűlő* utótag teszi egyöntetűvé (pl. *Gesztényés* — *Gesztényés-dűlő*, Z. 50/87; *Berki - túske* — *Berki-túske-dűllő*, Z. 26/63, 64), de ez a folyamat se azonos fokon van az egyes területeken. Az uniformizálódás már régebbi keletű, és ebben három fokot állapíthattam meg. Elsőnek azt tekintem, amidőn a sokféleségből kiemelkedik használati gyakoriságával egy-két névalkotó (pl. az -s képző vagy pl. a *hegy* utótag), majd a hivatalos névadás hatására az említett *-dűlő* utótaggal válnak egyöntetűvé a nevek. Végül a teljes uniformizálódás akkor következik be, amidőn teljesen azonos megismerkedésű nyelvi formák válnak majd általánossá (pl. I. tábla). Ez azonban csak elméleti feltevés, mert a meglévő névrendszer analógiás hatása is érvényesülni fog a jövő névadásában is, amint-hogy az említett I. tábla-féle nevek mellett ma is alakulnak -s képzősök (pl. *Répás*, *Kukoricás*), és ezek a szocialista mezőgazdaságban is továbbélhetnek.

Két vagy több terület egybevetéséből a magyar névkincs nagy formai gazdasága tűnik ki, de ha e típusok használati értékét is figyelembe vesszük, akkor a névalkotó szókincs és a névképzők gazdaságos felhasználását tapasztalhatjuk [3]. Azonban a névadás ökonomiája az egyes területeken részben azonos, részben más-más elemek gazdaságos felhasználására mutat, mert vagy más vidékkel azonos névalkotók megterhelése a legnagyobb (pl. az -ó, -ő, képző), vagy sajátos, csak az egyes vidékekre jellemző egyes névalkotók gyakoriak (pl. a Zala megyei sok helyzetviszonyító név: *Azottas alla*, *Berek alla* stb., Z. 7/125, 1/23; Makó vidékéről megemlítem a helyi sajátság példaként az *ér* alapelem nagy megterhelését).

Az összehasonlító típusvizsgálatot a következő gyűjtemények alapján végeztem el: Makó vidékének kéziratos gyűjteményemben található élő névanyagát összehasonlítottam a Zala megyei terület egy hozzávetőlegesen hasonló nagyságú részének névállományával. Erre alkalmasnak tartottam e gyűjteménynek 1—26. számokkal jelzett településeinek határát (Z. 37—87), amely a zalaegerszegi járás északi fele, a Zalaegerszegtől É-ra fekvő terület, a Csöde—Böde—Szenterzsébet-

hegy—Zalaegerszeg vonaláig terjedő rész. E vidéken sűrűbben vannak települések, a nevek száma is nagyobb, mert a 26 község területéről 1404 nevet jegyeztek fel a gyűjtők a nagyobb kiterjedésű makói vidék 733 (élő és történeti) nevével szemben, amelyből csak 290 az élő név és 443 történeti. Itt jegyzem meg, hogy a belrűletek neveit eltérő jellegük miatt figyelmen kívül hagytam. Az értékek összehasonlítását százalékszámban végeztem el, és így e két gyűjtemény szinkron névanyagában levő egyezések és különbségek jól megfigyelhetők. Arra is törekedtem, hogy az egyezések és eltérések okait is felderítsem. Mindkét terület neveit azonos tipológiai rendszerbe foglaltam, hogy az összehasonlítás alapját ezzel megteremtsem. A dolgozat végén összefoglaló táblázatban szemléltetem a vizsgált területek tipológiáját. A földrajzi nevek típusainak fejlődését ugyanazon terület élő és történeti neveinek összehasonlítása útján vizsgáltam. Erre a munkára legalkalmasabbnak saját Makó körüli gyűjteményem látszott, mert a vidéket és az emberek életét jól ismerem, továbbá ezen a területen nagy változás történt a vidék névállományában, és gyűjteményem gazdag levéltári anyagot tartalmaz. Makó vidékének élő és gazdag történeti neveinek tipológiáját hasonlítottam tehát össze, és ilyen módon a típusok életét és azon belül az egyedek sorsát figyeltem meg. A névtípusok mozgását, a fejlődés irányulását, a változások társadalmi, településtörténeti és más okait vizsgáltam

1. Két területi egység földrajzi neveinek összehasonlító szinkron tipológiai vizsgálata

A személynevek felhasználása a névadásban. Zala megye vizsgált részének (jele: Z_1) és Makó vidékének (jele: M) legáltalánosabb tipológiai csoportjait egybevetve az tűnik fel, hogy Z_1 területén a köznevekből alakult földrajzi nevek az összes nevek 80,7%-át teszik ki a személynévi eredetűek 19,3%-a mellett. M területén ezzel szemben csak 62,8%-ban van e típus képviselve, a személynévi eredetűek pedig 37,2%-ban találhatók e vidéken. Z_1 területén a föld megnevezése leginkább valamely sajátságának jelölése útján történik, a föld birtoklásának fogalma ezzel szemben csak kisebb jelentőségű a névalkotásban. M vidékén ezzel ellentétes a névadás általános sajátsága. E jellemvonás meglétét részleteiben is igazolni lehet, mert Z_1 területén a személynévi eredetű névadás nemcsak kisebb terhelésű, hanem ezen belül kevésbé differenciált is. A puszta és toldalékos személynévből alakult nevek aránybeli különbsége nem nagy ugyan (M: 12,8— Z_1 : 10,7%), de Z_1 területén hiányzik a puszta női keresztnév típusa (pl. M vidékén: *Kingéc*, amely végső soron a Kuni-gundából származik). Érdekes, hogy ezzel szemben a puszta szentnévből alakult földrajzi nevek mindkét területen nagyjából azonos megterhelésűek, de ez is különbségből adódik, abból, hogy a női szentnév M területen termékenyebb névalkotó (M: 50— Z_1 : 33,3%); a férfi szentnévből származók ezzel szemben Z_1 területén gyakoribbak (Z_1 : 80—M: 50%). A puszta és toldalékos családnévi eredetű nevek megoszlásában is némileg hasonló a különbség. A puszta családnévi eredetű típus M vidékén gyakoribb (68,5%), Z_1 -ben ez a csoport csak 53,5%-ot tesz ki. A toldalékos családnév (a rövidség kedvéért nevezem így) ezzel szemben Z_1 területén nagyobb megterhelésű (28,5%), ezt M területén csak 11,4% képviseli. Azonban e számbeli egybevetésen felül más különbség még jobban rávilágít a két terület névadásában meglevő eltérésre: a toldalékos családnevek Z_1 területén egy kivétellel mind *-d* képzősök (egyik ragos: *Zalára*), M vidékén ezzel szemben a *-féle* utótagokat (pl. *Bójádféle*, *Farkasnéjféle*) sorolhattam e csoportba. A személynévi alapeleműeket tovább boncolva megállapíthatjuk, hogy a személynév és köznév kapcsolatából alakult nevek mindkét területen csaknem azonos arányban találhatók (Z_1 : 89,3—M:

87,2%), de Z_1 -en csak családnévhez járul köznévi előtag (pl. ilyennek minősítettem a *Kispáli—Nagypáli* neveket), M vidékén ezzel szemben szentnév előtt is található köznévi előtag (pl. *Öregszentlőrinc, Újszentlőrinc*). Z_1 területén ez a típus teljesen hiányzik. A köznévi alapelemű nevek (pl. M: *Dezsőmajor, Mikócsaihalom*) általánosságban megközelítően hasonló megterhelésűek a két területen (M: 87,4— Z_1 : 96,1%), de Z_1 területén teljesen hiányzik a keresztnév + köznév kapcsolatából álló típus, csak családnév (illetőleg családnév + keresztnév) alkot köznévi utótaggal földrajzi nevet (ilyen pl. *Enke-lap, Gyurkó-Jóska-erdő*). A személyneveknek földrajzi névalkotóelemeként való felhasználásában még csak azt a különbséget említem meg, hogy Z_1 területén nem a víz megnevezése a nagyobb megterhelésű, hanem a földé, mert ott személynevet víznevekben csak 12,4%-ban használnak, de a földnevek 87,6%-a tartalmaz családnévi előtagot.

Ehhez hasonló különbségeket észlelhetünk az ún. műveltségi nevek arányában is, de ennek részletezését itt mellőzöm (l. a táblázatot), mert eddigi egybevetéseimet is elegendő bizonyítéknak vehetjük annak az általános tételnek az igazolásához, hogy Z_1 területén a személynevek felhasználása a földrajzi nevek alkotásában csekélyebb és kevésbé differenciált, mint M vidékén. Ez azt jelenti, hogy amott a vizet, a földet elsősorban nem tulajdonosáról, használójáról, hanem alaki vagy más jellegzetes sajátosságáról nevezik meg. Ennek okát nem ismerjük, talán a terület régebbi birtokviszonyaiban kell keresnünk. A Makó körüli vidékről (és általában a Dél-Alföldről) azt mondhatjuk, hogy a régi állattartás hanyatlása és a Maros szabályozása után a XVIII—XIX. században bőven volt föld a szabad foglalkók számára [4], és a földet először feltörő és megművelő ember egyéni birtokának a megnevezésére a legalkalmasabb volt a személynév (egymaga vagy köznévvvel együtt), mert ezzel birtoklási jogát is kifejezte. Ez a típus azután típusanalógia útján terjedt, és sok név keletkezett az elsők mintájára. Ezzel szemben a Zala megyei vidék (és általában a Dunántúl) tulajdonviszonyai már sokkal korábban lezárulhattak, közismertek voltak, és ezért a tulajdonnak a névben való kifejezését kevésbé tartották fontosnak.

A köznevek felhasználása a névadásban. Földrajzi nevek nagyobb számban köznevek felhasználásával alakultak. Ezek lehetnek az egész magyar nyelvterületen ismert közszavak, amelyeknek az alakja azonban a vidék mai vagy régebbi nyelvjárását tükrözi (M: *Girizdös, Bánum*, Z_1 : *Ritás* 'irtás', *Keréttés alla*), ritkábban csak a földrajzi nevekben előforduló sajátos alakulatok (M: *Igács*). A földrajzi nevek állhatnak továbbá az illető vidék mai vagy régebbi nyelvjárásának tájszavaiból (M: *Biberés*, Z_1 : *Pást*), ezért a különböző vidékek névanyagában szinonímák fordulhatnak elő, amelyek ugyanazon fogalmak szinoním tájszavai (Z_1 : *Hompók, Lapány*; M: *Halom, Lapis*). Mindezek fontos különbségek előidézői a különböző vidékek névállományában, azonban a meglevő különbségek mégis leginkább két fontosabb indítékra vezethetők vissza; ezek a táj különbözősége és a vidékenként változó más-más szemléleten alapuló névadás, amely abból áll, hogy az ember foglalkozásától, érdeklődésétől függően a táj más-más sajátosságát emeli ki és nevezi meg.

A táj különbözősége természetesen nagy különbségek okozója a névállományban. A vízjárta területeken gazdag és differenciált a víznevek száma (M: 21,5— Z_1 : 13,9%), és ezek csak néhány alapnévben érintkeznek egymással (pl. *kút, tó*). Emellett mindkét vidéknek megvan a maga sajátos alapnévrendszere (pl. M: *Ingó, Sik, Ér, Fok, Örvény*— Z_1 : *Mocsola, Pocskos, Tóka, Vízálló, Zohogó*). Ez azonban csak az alapelemek különbségének okozója, ezért érdemes az alap- és meghatározó elemek kapcsolatának különbségeit is áttekinteni egy példában, mert hiszen azonosságot csak akkor állapíthatunk meg, ha a nevek tagjai közötti viszonyok is azonosak.

A víznevek fejezetében a *tó* alapelemnek a meghatározó elemekhez való viszonyában alapvető különbségeket találunk, ugyanis míg Makó vidékén ez az alapelem minőségjelölő szerepű meghatározó elemmel alkot földrajzi nevet (pl. *Sóstó*), addig Z_1 területén felhasználásának jelölése e víznév gyakoribb meghatározó eleme (pl. *Halastó*). De a meghatározó elemek minősége tekintetében egyezés is van, mert a helymeghatározás mindkét területen egyaránt nagy megterhelésű a víznevekben általában (pl. M: *Déliér*— Z_1 : *Hagyárosi-patak*).

Az alföldi táj legfőbb sajátja a zalaival szemben az egyhangúság, a kevésbé változatos felszín. Ezért arra gondolhatnánk, hogy az Alföldön tájékozódás céljára kevésbé alkalmasak az ún. felszínnevek. A két gyűjtemény adatainak összehasonlítása útján azonban más eredményre jutunk. A föld megnevezésére mindkét vidéken majdnem azonos arányban szolgálnak felszínnevek (M: 18— Z_1 : 19%). Z_1 területén 12 alapelem alkot felszínnevet (*árok, domb, gödör, hompók, lap, lapány, lapis, part, pusztá, sánc, tető, völgy*), Makó vidékén pedig 9 (*árok, bánya, domb, gödör, halom, lapos, part, szakadék, völgy*); tehát az alföldi ember nem látja kevésbé változatosnak a vidéket, és a lényegesen kisebb szintkülönbségek ellenére is a felszín különbségeinek megnevezésével jól tud tájékozódni a település határában.

A két vidék tipológiájának összehasonlításakor még feltűnik, hogy Z_1 területén nagyon csekély megterhelésűek a testrésznevekből alakult földnevek, mert mindössze a földnevek 3,3%-át teszik ki, és ezek csupán két alapelemből (*hát, oldal*) alakultak. A makói vidéken ezzel szemben a földnevek 20,7%-a tartozik ebbe a csoportba, és öt alapelemből (*fark, fenék, gerinc, hát, oldal*) állanak. A két vidék ún. testrészneveiben egyezés is található, mert mindkét vidék ismert alapeleme a *hát* és az *oldal*, de az *oldal* Z_1 területén nagy megterhelésű (18 név = 85,7%), Makó vidékén pedig a *hát* alapelem (33 név = 70,2%). A névalkotásban meglevő ilyen egyezések teszik szorosan összefüggő rendszerré a földrajzi nevek állományát, a bemutatott különbségek pedig az egyezésen belüli változatosságot jelentik.

Az egyezések és különbségek bemutatását nem részletezhetjük itt tovább, ezért csak megemlítjük még, hogy a növények nevei gyakrabban szolgálnak alapul a névadásban Z_1 területén (29,8%), és a szokásosak mellett (*Akác, Fenyves, Gyertyános, Nádás*) sajátos nyelvi alakulatok sem ritkák (*Bákás, Barkócás, Csallányos, Gelégyeny, Nyárkás, Petőmszirmos, Pipitérés*), állatnevek viszont nagyobb megterhelésűek M vidékén (*Csókás, Egeres, Férged, Kárász, Ludas, Prücskös, Rák, Verebes*). Az alföldi egykori nagy állattartás maradványa, hogy a foglalkozásnevek 37,7%-a e tárgykörből való, és a vidéknek gazdag alapelem-rendszere van e kultúra emlékeként (*állás, bogárczó, igás, itató, járás, kaszáló, kenyérváró, legelő, őrzető, páskom* stb.). Z_1 területe ezzel szemben a régi és fejlett földművelés hazája volt a nevek alakulásakor is, mert a műveltségi nevek 94,5%-a a földművelés tárgyköréből való. De ez a csoport ennek ellenére nem változatos, mert zömében a *dűlő* (53,6%) és a *hegy* 'szőlő' (23,1%, ebből csak kevés 'mons' jelentésű) alapelem e típus alkotója. Ezek mellett a *kert, parlag, rész, szántó, szőlő, tábla, tag, hold* elemek jelentősége csak csekély. Ez a névbeli ökonómia annak a következménye, hogy az egységesülés a névadásban Z_1 területén már nagyon előrehaladt: a szántók nevének alapeleme legtöbbször már a *dűlő*. Ez az egységesülés M vidékén még csak a telekkönyv neveiben (és hivatalos használatában) van meg, mert a *dűlő*-vel való uniformizáció a műveltségi neveknek még csak 23%-át teszi ki.

2. Egy területi egység élő és történeti földrajzi neveinek összehasonlító tipológiai vizsgálata

Valamely terület élő és történeti neveinek egybevetése által a névtípusok fejlődéstörténetét állapíthatjuk meg. Nemcsak az egyes nevek élete szakadatlan folyamat: újabbak is mindig keletkeznek és a régiek kihalnak, hanem a típusok fejlődése is állandó jelenség. Közismert a névtudománynak az a megállapítása, hogy bizonyos korra bizonyos névtípusok jellemzők. Ezen az általános megállapításon túl azonban a részletekre is kiterjedő és egy meghatározott kisebb terület névtípusainak változását is számba vevő munka sem fölösleges, mert a típusváltozás sokféle módját és okát ismerhetjük meg ilyen módon.

Egy vidék névtípusaiban és egyes neveiben beálló változás leginkább a táj és az emberi munka változásának, a névdivat alakulásának és más okoknak a következménye.

Makó vidékének életében az utóbbi századokban két nagy változás történt, amelynek a hatása s nevek életére igen nagy volt. Ezek a vízszabályozás és az állattartásról a földművelésre való áttérés, amely a vízszabályozással összefügg.

A köznevekből alakult víznevek közül külön vizsgáltam meg az álló- és folyóvizeket, mert nem azonosak a változásaik az idő folyamatában. Az összes álló vizek nevéből ugyanis csak 28,6% az élő név, 71,4% viszont már kihalt, mert a régi vízjárta vidéket kiszáritották, felszántották, és a víznevek nagy része a XVIII. század közepe óta feledésbe merült. 4 alapelem e nevek alkotója (*ingó, kút, sík, tó*), de mindegyiknek maradt fenn valamilyen alakulata, csak számuk fogyatkozott meg nagy mértékben. A típusok tekintetében azonban teljes kihálás is bekövetkezett, mert leginkább az alakmeghatározás + állóvíznév (*Görbetó*), a helymeghatározás + állóvíznév (*Rákosikút*) típusra van már csak történeti név. A folyóvizek nevei ezzel szemben kisebb mértékben veszték ki a folyók szabályozása óta, mert a vízlevezetésre általában a régi vízerek medrébe ástott árkok szolgáltak, és ezeket gyakran a régi erek nevével jelölték. Mégis kivesztek a *fok* és az *örvény* alapelemű nevek teljes számban, és ezzel szegényedett a vidék névadása. A *fok* alapelem közszóként se eleven. A *tó* alapelemű nevek száma nagy mértékben megfogyatkozott. A kihaltok mellett a keletkező új nevekre is figyelemmel vagyunk, de csupán a *csorgó* kis megterhelésű alapelemet tartjuk újonnan keletkezettnek e tárgykörből.

A földnevek fejezetében az élő és történeti nevek arányában nagy általános-ságban nincs jelentős eltérés (40,1% élő—59,9% történeti név), azonban feltűnő, hogy a talajnevek (pl. *Nagyporond*), a felszínnevek (pl. *Lyukashalom*), a testrésznevekből alakultak (pl. *Eperjeshát*) és a helyzetviszonyító és alakmeghatározó nevek (pl. *Rétalja*) száma csökkent nagyobb mértékben. E csoportban az élő és a történeti nevek aránya: felszínnevek 24,4—75,6%; talajnevek: 35,5—64,5%; az ún. testrésznevek: 27,7—72,3%; helyzetviszonyító és alakmeghatározó nevek: 30,8—69,2%. A felszínnevek arányában bekövetkezett nagyobb pusztulásra magyarázatként elfogadhatónak tekinthetjük azt, hogy a vízjárta vidéken a felszínalakulatoknak az Alföldön nagyobb jelentőségük volt az ember számára, mint az árvízről mentes vidéken, mert a halmok, dombok, partok szárazon maradtak, legeltetésre, kertészkedésre, letelepedésre alkalmasak voltak; a vízszabályozás után azonban jelentőségük nagyot csökkent, ezért kevésbé tekintették már a tájnak a névadásra alkalmas jellegzetességének a kis szintkülönbséget. Az említett többi csoportban beállott változásra már ilyen magyarázatot adni nem lehet, csupán a névdivatban bekövetkezett változásoknak tekinthetjük őket. Ha azonban arra is feleletet keresünk, hogy az újabb névadás divatja merre tart, akkor erről részletes tipológiánk alapján azt állapíthatjuk

meg, hogy a növény- és állatvilág csoportjába sorolhatók száma gyarapodott újabban. Különösen a sok erdőtelepítés következménye, hogy sokkal több az élő erdőnév (pl. *Vágotthalmierdő*), mint a történeti (ezek aránya, élő: 71,4 — történeti: 28,6%). Nagyon emelkedett az állatnevekből származó földrajzi nevek (pl. *Csókás, Verebes*) száma a műlthoz képest (élők: 63,6—történesiek: 36,4%). A földhöz kapcsolódó asszociációk alapján keletkezett élő nevek (pl. *Sovány*) száma szintén meghaladja a történetiket (élők: 69,0—történetiek: 31,0%), amelyből viszont az a tanulság, hogy nem annyira az objektív szemlélet, mint a szubjektív asszociációk nyomulnak előre névadási alapként. Még megjegyezzük, hogy a birtoklástörténeti nevek csoportjában lényeges különbség nincsen az élő és a történeti nevek arányában.

Az ún. földnevek történeti alakulásában ezeket a változásokat és e változások okait állapíthattuk meg e vidék élő és történeti neveinek egybevetése útján. Ezek valószínűen csak e vidékre érvényes megállapítások, és másutt más irányú mozgás észlelhető a névállományban.

A műveltségi nevek fejezetébe sorolható ún. foglalkozásnevek újra igazolják azt a megállapítást, hogy a lakosság munkájában bekövetkező változások a névállományban is tükröződnek. Az állattartás szókincséből (pl. *Bogárfő*) ma is vannak élő neveink, de ezek száma a műlthoz képest csökkent (az arány, élő: 40,0—történeti: 60,0%). Ezzel szemben a földművelés fogalmi köre éppen az előbbihez képest fordított arányban van képviselve (élő nevek: 60,0—történetiek: 40,0%). A mintegy kétszáz év óta az Alföldön nagyon megerősödött földművelés ilyen módon hat a névadás alakulására is. Mindez azt mutatja, hogy a határ megnevezésének bizonyos konzervatív vonásai mellett változgvonatkozása is erős.

A személynévi eredetű tagot tartalmazó földrajzi nevek terén észlelhető változás e vidéken kevésbé szétágazó. Az összes földrajzi nevek 37,2%-át kitevő személynévi eredetű neveknek csak 35,8%-a él ma is, 64,1%-a viszont már kihalt. Ez a „pusztulás” azonban nem minden csoportot érintett azonos arányban ebben az alkategóriában. A pusztaság és toldalékos nevek 60%-a ma is él, 40%-a pedig csak történeti. Ez tehát azt igazolja, hogy ez a névadási mód ma is eleven a vidéken. A személynév és köznévi összetételéből alakult neveink aránya is hasonló a személynevekével általában: 32,3% az élő név, 67,6% pedig már kihalt. E csoporton belüli kategóriák (személynévi és köznévi alapelemek) is hasonló megterhelésűek. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy minden kategóriában kerekén 30% az élő név, 70% a történeti. A határt differenciáltabban ismerő régebbi embernek ennyivel nagyobb névkincsre volt szüksége, mint a mainak.

Ettől az általánosan észlelhető aránytól csak az ún. műveltségi nevek típusában van eltérés. E csoportban az élő és a történeti nevek aránya 50—50%, és ez a viszonylagos kiegyensúlyozottság a foglalkozás- és létesítménynevek alkategóriájában is megtalálható. Az élő foglalkozásnevek 47,8%-ban, a kihaltak 52,2%-ban képviselik e csoportot; a létesítménynevek közül 51,7% él, 48,3% pedig már kihalt. Feltűnő e kereten belül, hogy a foglalkozásneveknek az állattartás tárgyköréből származók 44,4%-a él ma is, 55,6%-a pedig kihalt; a földművelés körébe tartozó nevek csoportjában (pl. *Szibikszőlő*) pedig 50—50% az élő és kihalt nevek aránya. Tehát az utóbbi 200 év folyamán csökkent állattartásnak a kihatása a földrajzi neveknek a személynévi eredetűek e csoportjára (pl. *Ficsorjárás*) nem olyan nagy, mint a köznévi eredetűekre. Az állattartás fennmaradt alakulatait (és vele a földet) szívesen nevezik meg továbbra is a személynév és köznévi kapcsolatával, hogy vele a birtoklást jelöljék. Még említésre érdemes e fejezet létesítményneveinek az adata, hogy ma a földet gyakrabban nevezik el a rajta levő létesítményekről (pl. *Dánielmajor*), mint régen (az arány 51,7—48,3%) a személy megjelölése esetén. Ennek szintén van

valóságvonatkozása, mert ma több a létesítmény, mint régen (*töltés, telep, rampa* stb.), és ezeket a tulajdonosának, bérlőjének, építőjének nevével különböztetik meg gyakrabban a többitől.

A határ egyes részeinek neve állandóan változik, fejlődik. Új típusúak keletkeznek, a régiek kihalnak, vagy csak háttérbe szorulnak. E „mozgás” meghatározója az emberi szükséglet, amely a tájékozódást a természetben is mindig pillanatnyi szükséglete szerint alakítja, formálja, hogy a célnak a legjobban megfeleljen.

Összehasonlító tipológiai táblázat

Az összes nevek száma:

M: 733, élők: 290 (39,6%), tört.: 443 (60,4%) Z₁: 1351 (élők)

MAKÓ VIDÉKE

z₁ TERÜLETE

	Összes	élő	tört.	élő
Köznevekből alakultak	460	192	268	1090
	(62,8%)	(41,7%)	(58,3%)	(80,7%)
I. Természeti nevek	289	111	178	736
	(62,8%)	(38,4%)	(61,6%)	(67,5%)
A) Víznevek	62	20	42	102
	(21,5%)	(32,3%)	(67,7%)	(13,9%)
1. Állóvizek	28	8	20	61
	(45,2%)	(28,6%)	(71,4%)	(59,8%)
2. Folyóvizek	34	12	22	41
	(54,8%)	(35,3%)	(64,7%)	(40,2%)
B) Földnevek	227	91	136	634
	(78,5%)	(40,1%)	(59,9%)	(86,1%)
1. Felszínnevek	41	10	31	127
	(18,0%)	(24,4%)	(75,6%)	(19,0%)
2. Talajnevek	31	11	20	138
	(13,7%)	(35,5%)	(64,5%)	(21,7%)
3. Testrésznevek	47	13	34	21
	(20,7%)	(27,7%)	(72,3%)	(3,3%)
4. Helyzetvisz. és alakmegh. nevek	26	8	18	125
	(11,5%)	(30,8%)	(62,9%)	(19,8%)
5. Növény- és állatvilág	38	22	16	189
	(16,7%)	(57,9%)	(42,1%)	(29,8%)
a) Egyes növények	20	10	10	89
	(52,6%)	(50,0%)	(50,0%)	(47,0%)
b) Erdők	7	5	2	97
	(18,4%)	(71,4%)	(28,6%)	(51,4%)
c) Állatok	11	7	4	2
	(28,9%)	(63,6%)	(36,4%)	(1,0%)
d) Egyéb	—	—	—	1
				(0,6%)
6. Birtoklástörténet	15	7	8	18
	(6,6%)	(46,7%)	(53,3%)	(2,8%)
a) A föld birtoklásának alapja	7	4	3	—
	(46,7%)	(57,1%)	(42,9%)	—
b) Birtokhatárok	8	3	5	18
	(53,3%)	(37,5%)	(62,5%)	(100%)
7. A földhöz kapcsolódó asszociációk	29	20	9	16
	(12,8%)	(69,0%)	(31,0%)	(2,5%)
a) A föld csekély értéke	9	7	2	—
	(31,0%)	(77,8%)	(22,8%)	—

b) Ellentétes és tréfás jelölések	6 (20,7%)	4 (66,7%)	2 (33,3%)	—
c) Tréfás hangulat	10 (34,5%)	7 (70%)	3 (30%)	—
d) Obszcén névváltozás	4 (13,8%)	2 (50%)	2 (50,0%)	—
II. Műveltségi nevek	170 (37,0%)	80 (47,1%)	90 (52,9%)	350 (32,1%)
A) Foglalkozásnevek	70 (41,1%)	37 (52,9%)	33 (47,1%)	219 (62,5%)
1. Állattartás	25 (35,7%)	10 (40,0%)	15 (60,0%)	12 (5,5%)
2. Földművelés	45 (64,3%)	27 (60,0%)	19 (40,0%)	207 (94,5%)
a) Term. névadás	39 (86,7%)	21 (53,8%)	18 (46,2%)	—
b) Term. szövetkezetek nevei	6 (13,3%)	6 (100%)	—	—
B) Létesítménynevek	99 (58,3%)	43 (43,4%)	56 (56,6%)	131 (37,5%)
1. Utak	12 (12,0%)	10 (83,3%)	2 (16,7%)	63 (48,1%)
2. Építmények	87 (88,0%)	33 (37,9%)	54 (62,1%)	68 (51,9%)
C) Eseménynevek	1 (0,6%)	—	1 (100%)	—
III. Kategorizálhatatlanok	1 (0,2%)	1 (100%)	—	4 (0,4%)
Személynevekből alakultak	273 (37,2%)	98 (35,8%)	175 (64,1%)	261 (19,3%)
I. Pusztai és toldalékos személynévi eredetűek	35 (12,8%)	21 (60%)	14 (40%)	28 (10,7%)
A) Pusztai női keresztnév	1 (2,9%)	1 (100%)	—	—
B) Pusztai szentnév	6 (17,2%)	4 (66,6%)	2 (33,3%)	5 (17,9%)
1. Női szentnév	3 (50%)	2 (66,6%)	1 (33,3%)	1 (20,0%)
2. Férfi szentnév	3 (50,0%)	2 (66,6%)	1 (33,3%)	4 (80,0%)
C) Pusztai családnév	24 (68,5%)	16 (66,7%)	8 (33,3%)	15 (53,3%)
D) Toldalékos családnév	4 (11,4%)	—	4 (100%)	8 (28,5%)
II. Személynév + köznév	238 (87,2%)	77 (32,3%)	161 (67,6%)	233 (89,3%)
A) Személynévi alapeleműek	30 (12,6%)	7 (23,3%)	23 (76,7%)	9 (3,9%)
1. Köznév előtagú családnév	23 (76,7%)	5 (21,7%)	18 (78,3%)	9 (100%)
2. Köznév előtagú szentnév	7 (23,3%)	2 (28,6%)	5 (71,4%)	—
B) Köznév alapeleműek	208 (87,4%)	70 (33,7%)	138 (66,3%)	224 (96,1%)
1. Keresztnévből alakultak	46 (22,1%)	13 (28,3%)	33 (71,7%)	—
a) Női keresztnév	5 (10,9%)	—	5 (100%)	—
b) Női szentnév	14 (30,4%)	1 (7,1%)	13 (92,9%)	—

c) Férfi keresztnév	17 (37,0%)	12 (70,6%)	5 (29,4%)	—
d) Férfi szentnév	10 (21,7%)	—	10 (100%)	—
2. Családnévből alakultak				
	162 (77,9%)	57 (35,2%)	105 (64,8%)	224 (100%)
a) Természeti nevek	110 (67,9%)	31 (28,2%)	79 (71,8%)	121 (54%)
α) Víznevek	46 (41,8%)	17 (37,0%)	29 (63,0%)	15 (12,4%)
1. Állóvizek	10 (21,7%)	4 (40%)	6 (60%)	10 (66,6%)
2. Folyóvizek	22 (47,8%)	8 (36,4%)	14 (63,6%)	5 (33,3%)
3. Maros és összetételei	14 (30,4%)	5 (35,7%)	9 (64,3%)	—
β) Földnevek	64 (58,2%)	14 (21,9%)	50 (78,1%)	106 (87,6%)
1. Felszínnevek	31 (48,4%)	6 (19,4%)	25 (80,6%)	24 (22,6%)
2. Talajnevek	10 (15,6%)	3 (30%)	7 (70%)	29 (27,3%)
3. Testrésznevek	15 (23,4%)	3 (20,0%)	12 (80,0%)	4 (3,9%)
4. Helyzetvisz. és alakmeghat. nevek	7 (10,9%)	2 (28,6%)	5 (71,4%)	31 (29,2%)
5. Növényzetnevek	1 (1,6%)	—	1 (100%)	18 (16,9%)
b) Műveltségi nevek	52 (32,1%)	26 (50,0%)	26 (50,0%)	103 (46%)
α) Foglalkozásnevek	23 (44,2%)	11 (47,8%)	12 (52,2%)	57 (55,3%)
1. Állattartás	9 (39,1%)	4 (44,4%)	5 (55,6%)	3 (5,3%)
2. Földművelés	14 (60,9%)	7 (50,0%)	7 (50,0%)	54 (94,7%)
β) Létesítménynevek	29 (55,8%)	15 (51,7%)	14 (48,3%)	46 (44,7%)

JEGYZETEK

- [1] Vö. INCZEFI GÉZA: SZFTK. 1967, 79—91.
[2] i. h.
[3] Vö. INCZEFI GÉZA: MNy. LXII, 72—9.
[4] EPERJESSY KÁLMÁN, A magyar falu története 166—7, 182.

СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

Г. Инцефи

В изучении географических названий с помощью типологии можно охарактеризовать способ наименования какого-нибудь географического района. Однако напрашивается и такая возможность, чтобы таким образом узнать различия способов наименования нескольких районов путём сравнения состава их названий. Автор в своей работе анализирует различия в наименовании двух районов путём сравнения их типов, кроме того определяет изменения происходившие на протяжении времени, сравнивая живой и исторический состав названий. Живые названия района Мако он сравнивает с составом названий области Зала,

территории которых примерно одинаковы, кроме того методом статистики названий он показывает различия между типами живых и исторических названий в районе Мако. Из сопоставления оказывается, что имеются так тождественность, но при разной нагрузке, так и различия. Главный результат синхронно-типологического сравнительного исследования двух районов в том, что в рассмотренном районе области Зала нагрузка названий, полученных из существительных нарицательных высокая, а в районе Мако очень значительное и дифференцированное количество названий из личных имён. Разница в употреблении нарицательных существительных заключается в особенностях двух разных районов. Из сопоставления живых и исторических названий района выясняется то, что главная причина изменений — это спрямление рек и переход от скотоводства к обработке земли. Много названий вод вымерло, но названия рек больше сопротивлялись изменению, потому что люди были очень чувствительны и к маленьким разницам уровня там, где весной заливало водой. В последнее время посажено много лесов, поэтому понятно что сейчас сильно поднялось количество названий лесов. Другие подобные определения можно получить из сравнения. В конце работы имеется сравнительно-типологическая таблица.

VERGLEICHENDE TYPOLOGISCHE UNTERSUCHUNG VON ON

von G. Inczeff

In der ON-Kunde kann mit Hilfe der Typologie die Eigenart der Namengebung irgendeiner Gebietseinheit bestimmt werden. Aber es ergibt sich von selbst auch deren Möglichkeit, dass in dieser Weise das Namenmaterial mehrerer Gebiete verglichen und die Unterschiede festgestellt werden können. Der Verfasser untersucht durch Vergleichung der Typen von zwei Gebietseinheiten die Gebietsunterschiede der Namengebung, ausserdem legt er durch Nebeneinandersetzung des lebenden und historischen Namenbestandes einer Gegend die während der Zeit in den Typen vor sich gehende Veränderungen dar. Es werden die lebenden Namen der Gegend von Makó mit dem Namenschatz eines ähnlich grossen Gebietes vom Kom. Zala verglichen, ausserdem stellt er den Unterschied zwischen den lebenden und historischen Namentypen der Gegend von Makó mit der Methode der Namenstatistik fest. Aus der Vergleichung geht hervor, dass Identitäten, aber mit verschiedener Belastung und Verschiedenheiten bestehen. Das Hauptergebnis der vergleichenden synkron-typologischen Untersuchung ist, dass in der untersuchten Gegend von Zala die Belastung der aus Appellativen stammenden ON hoch ist, in der Gegend von Makó ist aber die Proportion der aus PN stammenden ON gross und differenziert. Der in der Benützung der Appellativen bestehende Unterschied gründet hauptsächlich auf dem Unterschiede der beiden verschiedenen Gegenden. Aus dem Vergleich der lebenden und historischen Namen einer Gebiets-einheit geht hervor, dass die Flussregelung und der Übertritt von der Viehzucht zum Ackerbau die wichtigsten Veranlässer der Veränderung sind. Viele Wassernamen starben aus, aber die Namen der Wasserläufe widerstanden besser der Änderung, da man das Bett der Wasserläufe zu Kanälen benutzt hat. Auch in der monotonen Gegend der Grossebene ist die Zahl der Oberflächennamen hoch, da man auch die kleinen Flächenunterschiede auf der wässerigen Gegend gut wahrnehmen konnte. In der letzten Zeit wurden viele Wälder angelegt, so ist es verständlich, dass die Zahl der Waldnamen neuerlich stark gestiegen ist. Es ergeben sich auch andere ähnliche Ergebnisse aus dem Vergleich. Am Ende des Aufsatzes befindet sich eine vergleichende typologische Tabelle.